

POLITIKATUDOMÁNY

FEJES ESZTER *

ELMÉLETEK AZ AMERIKAI KÜLPOLITIKÁRÓL

Nemsokkal a hidegháborút követően a vezető neorealisták, mint Kenneth Waltz, John Mearsheimer és Christopher Layne Amerika unipoláris pillanatának végét kezdték hirdetni.¹ A hagyományos hatalmi egyensúly elmélet szerint ugyanis az Egyesült Államok hatalmát hamarosan kihívás fogja érni a többi nagyhatalom részéről, ezért magának kell kezdeményeznie egy új, multipoláris világrend kialakítását. Ez a nemzetközi viszonyok ún. „*balance of power*”-típusú megközelítése, ezzel szemben intézmény-centrikus, vagy konstruktivista gondolatmenetek állnak, melynek egyik különbsége a megközelítésben rejlik. A realista szerzők a már meglévő helyzet, érdekek és szándékok, vagy azok hiányát tekintik kiindulópontnak, míg a konstruktivisták az elérendő cél felől igyekeznek szemlélni ugyanezt a helyzetet. Szükségképpen másképp is látják.

A multipoláris világrend viszont szemmel láthatóan várat magára. Történtek ugyan kezdeményezések az amerikai vezető szerep megkérdőjelezésére. Egyik sem volt azonban sem elég jelentős, sem elég átfogó ahhoz, hogy az Egyesült Államok lehengető katonai, anyagi, kulturális, kutatási vagy technológiai fölénye közül akár csak az egyiket is ellensúlyozni tudná. Mégis, ha valaki ezeket a próbálkozásokat igen aggódva nézi, az maga az Egyesült Államok. Hogy lehet az, hogy láthatóan egyik nagy áramlatnak sem igazolódna az előfeltevései? Sem az ellensúlyozásra, sem a feltartóztathatatlan demokratizálódásra nem utalnak jelek. Milyen irányban tér el a valóság ezektől az elméletektől?

Megtévesztő lehet az is, ha Kína globális hatalomként való felemelkedését és lehetséges motivációit a hagyományos európai nagyhatalmi egyensúly rendszerében és logikájában próbáljuk meg értelmezni. Egyértelműnek tűnik, hogy ilyen arányú amerikai dominanciát nem lehet tartósan fenntartani a túlterjeszkedés veszélye nélkül.² Azzal is óvatosan kell azonban bánni, hogy a jelenlegi helyzetet a nagyhatalmak kialakulása, tündöklése és bukása fogalomkörében értelmezzük. E logika szerint azokat az argumentációkat is érdemes némi fenntartással kezelni, amelyek sze-

* A szerző az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar V. éves politológus hallgatója. A dolgozat konzulense: Bíró Gáspár egyetemi tanár.

rint Amerika pár száz éves története – főképp pedig birodalmi létének tartama – viszonylag rövidnek mondható.

Az Egyesült Államok külpolitikája erős összefüggést feltételez az államok belső politikai berendezkedése és nemzetközi magatartása között. Érdekes az is, mennyire áthatja a hidegháború utáni politikai gondolkodást a „történelem vége” vágya, azaz egymással együttműködő demokráciák világrendszere, ahogy azt Fukuyama megfogalmazta. Az optimizmus alaposan megcsappant azóta, a megoldást azonban még mindig keresi a világ.

A DEMOKRATIKUS BÉKE ELMÉLETE

Kezdjük mindjárt egy politikai mozgósító erő tekintetében élen járó elmélettel. Protagonistái a demokrácia folyamatos és feltartóztathatatlan térhódításaként szemlélnek a hidegháború utáni történelmet. A demokratizálódás „negyedik hullámáról” beszélnek, és hogy ezek a demokratikus rendszerek belső determináltságuknál fogva nem hajlamosak az egymással való fegyveres konfliktusra. Mindez azonban csupán a pusztán ténnyel van alátámasztva, hogy fennállásuk alatt ez még nem következett be. Ez a béke ráadásul még az elmélet védői szerint sem áll fenn a demokratikus országoknak a világ fennmaradó részével való viszonyaiban.

A demokratikus béke elméletének másik sarkköve, hogy immár a múlté a nagyhatalmi ellensúlyozást előidéző rendszerszerű készlet. A strukturális-realista előrejelzés szerint azonban több oka is lehet annak, ha ideig-óráig ez nem ismétlődik meg – legalábbis a történelemben eddig már megismert formájában.

Az institucionalista megközelítés a liberális tábor erősíti – eszerint az amerikai hegemonia fennmaradásának okai (mindeztidáig legalábbis) a diplomácia visszafogottsága és a széles körű intézményesültsége voltak. Hogy az Egyesült Államok eddig elkerülte a hegemonok sorsát azért volt, mert multilaterális intézményeken keresztül vezényelte külpolitikáját. Hagyományosan vonakodik felölteni a hegemon köntöst és nem áll érdekében birodalmi szerepet venni a nyakába. Ezért az attribútumáért szokták egyebek között „jóindulatú hegemonnak” titulálni. A háború utáni Amerika-vezette rend nagymértékben intézményesült – ez segítette az európai és nemzetközi kooperációt és a kizsákmányolásuktól való félelmet is sikerült eloszlatni.

A liberális, konstruktivista elmélet szintén a demokratikus béke tanát támasztja alá. Egy nyugati világban elterjedt biztonsági közösséget lát (*liberal security community*), amely a mély interdependencia és a közös értékek érzetének feltételei között gyakorlatilag elképzelhetetlenné tette a háborút. E liberális biztonsági közösség három legfontosabb jellemzője 1. a kollektív identitás és közös értékek, 2. transznacionális politikai, kulturális és gazdasági interdependencia, miáltal demokratikus államok nem kontrollálják a társadalmuk kifelé irányuló interakcióit, valamint 3. nemzetközi multilaterális intézmények intézményesült struktúrája. Ami az Egyesült Államok túlhatalmával szembeni fellépést illeti, államok egyenként nem képesek rá. A békére

az is alkalmassá teszi a jelenlegi nemzetközi rendszert, hogy sohasem várható biztonsági ellensúlyozó reakció a közösség tagjaitól egy másik tag viselkedése miatt – már csak a kollektív identitás okán sem. Ez utóbbit erősíti a mi-ők megkülönböztetés, ahol *mi* a hegyen álló fényes város vagyunk, *ők* alatt pedig a gonoszt (*evil*) értik.

DEMOKRATIKUS DEFETIZMUS

Van egy mellékáramlat, amely kajánul szemléli a „demokratikus optimizmus” protagonistáinak kincstári jövődöléseit, majd számba veszi, mekkora esélye van hosszú távon a demokrácia eszméjének a túlélésre a vele összeférhetetlen mintázatokkal szemben.³ Világunkban a demokrácia eszméje és gyakorlata ésszerűen végiggondolt, míg a vele szembe kerülő tradicionalizmus, vallási fundamentalizmus és nacionalizmus elsősorban az érzelmekre és ösztönökre épülnek föl. A demokráciákban az elvárások felváltják az áldozathozatalt, a jogok követelése pedig a kötelességek helyére lép, ezért relatív hátrány mutatható ki a kollektivistá, „hatékony” diktatúrákkal szemben, amelyek az egyént eszközként kezelik.

Mennyit vagyunk hajlandóak fizetni a lojalitásért? Elsődleges identitáskonstrukciókért, mint például a vallásos fundamentalizmus az emberek sokszor az életüket adják. A liberalizmus individualizmusa ezzel szemben áll, így áttételesen gyengíti lojalitásunkat konstruált közösségünkhöz. Értékei ugyanis nem olyasmik, amiért hadra szoktak kelni önkéntesek fegyelmezett tömegei. Tipikus ebben a tekintetben az Egyesült Államok „*no-casualties*” doktrínája. Nem szól azonban arról, hogy mi a helyzet a „közösségen” kívül, illetve olyan államokkal szemben, amelyeknek nincs is jelentékeny esélye, hogy akár egyetlen amerikai katonát is megsebesítsenek, miközben azok megszállják őket. Míg eszerint mi, nyugatiak már átléptünk az ellensúlyozás utáni világba, a világ nem demokratikus része még nem tette magát túl ezen, és diktatúrák egymás közt még mindig ezt a gyakorlatot követik.

„*Peace is the noblest cause of war.*” írta Kenneth Waltz.⁴ Kenneth N. Waltz maga még csak elméletként sem hajlandó elismerni a demokratikus békéről szóló „ábrándozást”, bár elismeri, hogy az elméleti műhelyektől távol a lehető legnagyobb politikai relevanciával bír a gondolat.⁵ A modell azonban többé-kevésbé azon áll vagy bukik, hol húzzuk meg a határt a demokratikus és oligarchikus, autokratikus, egyszóval: nem demokratikus politikai rendszerek között. Ha elvétjük, lehet, hogy másnap épp az egyik „demokrácia” válik agresszorral.

Többnyire abban lehetne összegezni az elméletet, hogy azok, akik valamilyen szempontrendszer szerint demokráciák, egy csoport tagjaiként, vagyis „mi”-ként kezelik egymást, míg azokkal szemben, akiket e csoporton kívülinek tartanak, továbbra sem zárják ki az erőszakos eszközöket. Ez annak tulajdonítható, hogy nem érzik fennállónak egymás között a közös értékeket és a bizalmat. Tehát nem minden liberális, ami deklaráltan demokratikus. Ez Fukuyama megoldása a határkérdésre. (Kant ugyanezt a *Rechtstaats* fogalmával írta le. Ő ugyanis a *közletársaságot* tartotta az örök békére determináló államformának, de beismerte, hogy azok közül is csak, amely jogállamként működik.)

De más megoldási javaslatok is születtek: Van, aki azt állítja, hogy nem támadják meg, akit magukhoz hasonlóan liberális demokráciának tartanak. Ez persze hosszú listát követelne meg arról, hogy bilaterális és csoportos kapcsolataikban ki kit minek tekint: demokráciának, nem demokráciának, barátnak, ellenségnek, és ha már itt tartunk, ne feledjük a biztonsági közösségek logikáját, vagyis a szövetséges ellenségét is be kell sorolni valahová. A demokratikus béke opponensei szerint a kormányzati rendszer nem határozza meg egyértelműen egy szereplő viselkedését. A tézis csak akkor lenne igaz, ha a háborúk okait egyedül az államokon belül kellene keresni. Ebben az esetben azonban igaznak tűnik a vád, mely szerint a liberálisok ki kívánják vonni a politikát a nemzetközi viszonyok területéről. Kant (és a weimari alkotmány tanulsága) pedig épp ennek fordítottjára figyelmeztet, vagyis hogy a tökéletes alkotmány is csak megfelelő külkapcsolatok esetén működik. Összegezve talán abban maradhatunk: nem a demokrácia hozza létre békét, hanem külső tényezők teszik lehetővé mindkettőt.

Ebben a vitában is látszik egy másik megközelítésbeli különbség a két irányzat között: míg a liberális iskola az államokon belül, a realisták azon kívül, szinte csak a nemzetközi feltételek között keresik az események mozgatórugóit. A nemzetközi viszonyok realisták által anarchikusnak tartott világában, ahol nincs felsőbb autoritás, csak egy állam tudja megvédeni magát ezért nem is értelmezhető az a meglátás, miszerint ebben az állapotban egy háború igazságtalan lehet. A külső autoritás hiányából az is következik, hogy az államok demokratikussá válhatnak, attól a rendszer még anarchikus marad. A demokratikus béke elmélete is addig áll tehát, ameddig mindenki egyetért benne, hogy létezik, és amíg demokráciák egymással tényleg nem vívnak háborút. Reagan amerikai elnök a 80-as években ki is jelentette ezt egy beszédében, vagyis hogy egy demokráciát nem áll ugyan jogunkban megdönteni, de nem ugyanez a helyzet egy nem demokratikus rezsimmel.⁶ Ebből az is következhet, hogy előbb-utóbb a nem demokratikus államok pusztasága is fenyegetést jelenthet.

A liberális intervencionizmust mindezen túl külön kritika is éri. Miközben sokan egyetértenek a demokrácia előnyeivel aggályokat fogalmaznak meg magával a demokratizálással kapcsolatban. Kategorikusan elutasítják ugyanis, hogy bármelyik állam beavatkozzon egy másik állam politikai életébe, vagy bármilyen belügyébe. Az intervenció, állítják, még jó célért is gyakran többet árt, mint használ. *„Minden kormányzatnak megvannak a maga hibái, a demokráciáknak minden kétséget kizáróan kevesebb ugyan, mint másoknak, de ez még nem elég hogy fenntartsa a demokratikus béke tézisért.”*⁷

Waltz szerint a nagyhatalmak hajlanak arra, hogy multipolaritás közepette a figyelmetlenség (*inattention*), bipoláris rendben a túlreagálás (*overreaction*), unipolaritásban pedig a túlterjeszkedés (*overextension*) vétségébe essenek. Ha a demokratikus béke elmélete igaz, a strukturális realizmus téved. A háború okai ugyanis nem lehetnek kizárólag az államokon belül, vagy csak az államközi rendszerben, hanem mindkettőben.

A realista elméletek egyik nagy felismerése, hogy az ellenőrizetlenül maradt hatalom hajlamos arra, hogy megbabonázzák saját ereje és lehetőségei (*imperial hybris*). Ekkor pedig már csak egy hibás, elbizakodott, elsietett, végiggondolatlan lépés kell,

amely veszélyként interpretálható a gyanakvóan résen lévő többieket kényszerszövetségbe kovácsolhatja.

A NEOREALISTA ISKOLA: A HEGEMÓNIA

„A vezetés a tapasztalat és a látomás között létező szakadék áthidalásának képessége.” – mondta Henry Kissinger. A realista külpolitikai iskola kétfajta nemzetközi kimenetet (*outcome* – kifejelet) ismer – minden egyéb csupán köztes állomás valamelyik felé. Ezek közül az első a hegemonia valamilyen fajtája. Ezen belül aztán lehet csoportokat alkotni (jóindulatú hegemon, arrogáns nagyhatalom), de a lényeg változatlan: egy vezető hatalom köré csoportosul a nemzetközi rendszer.

Ez a vezető szerep több területen jelentkezik, bár minden tekintetben átfogóbb, mint a történelem korábbi aspiránsai. Minél nagyobb és teljesebb a birodalom „portfóliója”, annál kevésbé hiteles és lehetséges egy ellen-törekvés – és annál könnyebb elviselni legitimként a hegemon expanzív szerepét. Ráadásként az Egyesült Államok potenciálját minden irányból egy óceán választja el (*offshore capabilities*) – ez megnyugtató szintre redukálja azok észlelhetőségét és fenyegető jellegét.

Nemzetközi jogot, vagy a szuverenitás normáját tekintve a nemzetközi rendszer *de jure anarchikus*, de a materiális tényezőket tekintve *de facto hierarchikus*. A hegemon számára az okoz gondot, hogy egyeztesse saját túlsúlyát azzal a hasznos fikcióval, hogy minden állam egyenlő. Ebben a szisztémában a status quo az amerikai dominancia – az ellensúlyozás pedig revizionizmusnak számít.

A XXI. században a történelem során először fordul elő, hogy a vezető hatalmak (Egyesült Államok, Európa, Kína, Oroszország, Japán és talán még India tartoznak ide) nem rivalizálnak egymással. Területért vagy dominanciáért vívott harc manapság elképzelhetetlen. A közös fenyegetések mibenlétében egyetértenek, nincs ideológiai szakadék – semmi, ami összemérhető lenne a hidegháború dichotómiájával. A hegemonia azonban három területen távol áll attól, hogy teljessé váljék. Ezeket nevezi Ferguson a kolosszus „agyaglábainak”. Az egyik az ikerdeficitből fakadó gazdasági kiszolgáltatottság, a második a később részletesen tárgyalt emberi erőforrás hiánya, a harmadik pedig az izolacionizmusra való hajlam.

A NEOREALISTA ISKOLA: A NAGYHATALMI EGYENSÚLY ELMÉLETE

(BALANCE OF POWER)

A neorealizmus logikája kétfajta kimenetet ismer a jelenlegi nemzetközi helyzethez. Az egyik a már említett hegemonia eshetősége. A másik szcenárió akkor lép működésbe, ha ez valamilyen oknál fogva nem sikerül. Ez a nagyhatalmi egyensúly. Rejlik-e valamilyen lehetőség a liberális normák (szelektív) alkalmazásában, ami végtére a történelem során első alkalommal mentességet jelenthet az Egyesült Államok számára a *balance-of-power* logika érvényesülése és a nagyhatalmak hanyatlása ellen? Abban az esetben is, ha a retorikával szemben mindez jól kitapinthatóan kettős

mérce szerint történik? Elkerülhető-e korábbi birodalmak végzete, ha valaki egy liberális internacionalista nemzetbiztonsági stratégiát foganatosít, mint Clinton? A realista szerzők is megválaszolják a balansz hiányának jelenségét, de ők inkább a nemzetközi feltételek, mint Amerika belső normái vagy intézményei felől közelítik meg Amerika hegemoniájának témáját.

A realista elmélet szerint mindenképp visszatér majd a balansz, csak azt nem lehet tudni, mikor. Ez azért van, mert a nemzetközi politika elmélete (*international political theory*) a struktúra általi (államokra kívülről ható) nyomással foglalkozik, nem azzal, hogyan és mikor reagálnak majd arra az aktorok. Utóbbi ugyanis különösképp hajlamos az esetlegességre és következtetlenségre, továbbá – a tudományos objektivitás szemszögéből nézve – egyéb pillanatnyi tényezők is befolyásolják.

Waltz álláspontja szerint békeidőben rendszerint temetni kezdik a realizmust, de a nemzetközi politikai viszonyok tartós és visszafordíthatatlan átalakulását legfeljebb az jelentené, ha többé nem önsegélyező államok népesítenék be a teret. Amíg azonban az államfők állandó bizonytalanságban vannak, többre becsülik majd a relatív hasznot, amit az ellensúlyozással érnek el, mint az abszolút célt, amit a demokratikus béke jelentene. A háborút is mindig a hosszú távú béke motiválja, nem az azonnali következmények. Ilyen – nagyon is emberi – logikát követve sok szép eszme elvérzett már. Egy hierarchikus rendszer mindazonáltal a kooperáció mellett, míg a jelenlegi „anarchikus” ellene dolgozik.

Szintén a strukturális elmélet szerint az unipolaritás a legkevésbé tartós nemzetközi felállás. Egyrészt, mert a domináns nagymértékben túlvállalja magát határain kívül, és ez meggyengíti hosszú távon, másrészt a gyengébbek továbbra is tartanak majd tőle, bármilyen visszafogott. Folyamatosság a fenyegetésben folyamatosságot okoz a szereplő viselkedésében. Egy fenyegetettség nélküli hatalom viszont kiszámíthatatlanná válik. Felmerül az a kérdés is, hogy talán kisebb gond lenne egy balansz nélküli hatalom a nemzetközi viszonyokban, mint egy államon belül? Az utóbbira ugyanis aggályosan figyelnek az amerikai alkotmányjogászok és az alapító atyák sem néznék jó szemmel a dolgot.

A történelem során még minden győztes koalíció felbomlott. Hogy az Egyesült Államok viselkedésében van-e valami új, amiért kibújhatna a történelem logikája alól? Esetleg rájött, hogy a hatalmi politika költséges dolog? Ha egy ilyen ország nem azt választja, hogy nagyhatalom lesz, az a realista nézőpontból strukturális anomália.

A nemzetközi viszonyok és a kollektív cselekvés logikája is elejét veszik a balanszírozásnak – az Egyesült Államok egyszerűen túl nagy túlerővel rendelkezik ahhoz, hogy megpróbálják. Többnyire három kisebb volumenű dologra korlátozzák reakcióikat: Ez lehet a regionális politika koordinálása, vagy előnyösebb tárgyalási pozíció kiharcolása, de továbbra is az Egyesült Államokkal szemben. Harmadik eset az ún. presztízs-balanszírozás, olcsó gesztusokkal megpróbálni távol tartani az Egyesült Államokat. Ezen kívül nehéz bármilyen erő nagy távolságra kihelyezni, harmadrészt pedig minél nagyobb hegemonnal állnak szemközt, annál nagyobb fokú autonómiáról kellene lemondaniuk az ellensúlyozó koalíción belül, éppen amit

leginkább kifogásolnak a hegemonnal szemben. Az elmélet egyfajta „unipoláris küszöböt” tételez fel, ami alatt nem következhet be a balanszírozás. Ennek mibenlétét azonban nemzetközi rendszere válogatja, így nem sokat tudunk meg róla. A bandwagoning-tevékenységet több tényező is kevésbé rossznak állítja be, például az Egyesült Államok földrajzi távolsága és szeparáltsága. Az Egyesült Államok pillanatnyilag biztonsági kiszolgáltatottságukon keresztül tudja átnyomni a többiekre a kooperatív megoldásokat, ugyanezt a szerepet a példa kedvéért az orosz érdekszférában az energetikai kiszolgáltatottság tölti be.

Kérdés maradt tehát, hogy a hagyományos, a XVII. századi Európával kapcsolatban kifejlesztett balance-of-power – típusú magyarázatok mekkora relevanciával bírnak napjaink geopolitikai szituációjában. Megfontolandó az is, hogy amennyiben a realista szemszög válik elterjedtté, nem dolgozik-e – az amerikai szerzők egyéb szavaihoz és véleményeihez hasonlóan – önbeteljesítő jóslatként.

AZ UNDERBALANCING-ELMÉLET

Mielőtt azonban magunkévá tennénk bármely sarkított irányzat téziseit, ismerkedjünk meg néhány köztes megoldással, melyekről már korábban is szó esett. Az egyensúlyra törekvésről csak akkor beszélünk, amikor katonai erőt hoznak létre vagy aggregálnak belső mozgósítás, vagy koalícióképzés révén, hogy megelőzzenek vagy elhárítsanak területi megszállást, vagy politikai és katonai dominanciát mások által államuk fölött. Csak akkor szokott ilyen vegytisztán mutatkozni, ha a tét nagy: politikai leigázás, területi megszállás, az állam hazai vagy nemzetközi életbevágó érdekeltiségeinek ezzel való fenyegetése (tengeri útvonalak, kolóniák...). Ennél alacsonyabb tétekért nem jellemző a katonai potenciál háborús készültségben tartása. Ha csupán egy harmadik féllel szembeni független katonai akcióhoz épít ki ilyen erőt egy állam, akkor nem balanszíroz. Az alkupozíció javítására tett erőfeszítéseket sem tekinti egyensúlyozásnak az irányzat.

Az alulreagálás relatív gyakorisága ellenére Morgenthau nyomán a balanszírozást írják úgy le, mint valamely természeti törvényszerűséget, óraművet, amely mint valami tehetetlenség az erősödő hatalom megzabolázására ösztönzi a többieket. Ennek következtében aztán nem belpolitikai tényezőkre, hanem a struktúra milyenségére és a természeti törvényszerűségekre vezetik vissza az államok viselkedését. „Ahogy a természet irtózik a vákuumtól, úgy a nemzetközi politikai viszonyokban is ellenszenves a kiegyensúlyozatlan hatalom”⁸ – írja Morgenthau.

Az underbalancing-elmélet egyik kihívása a klasszikus realizmus felé a kivárás és a bandwagoning, mint a stratégiai „alulegyensúlyozás” aleseiteinek relatív gyakorisága a nemzetközi viszonyokban – a klasszikus balanszírozással szemben. Ez a revizionista államok esetében is megfigyelhető.

A kérdés tehát az lesz, mik azok a feltételek, amik között fennáll a *balance-of-power* lehetősége? Nem könnyíti meg a dolgunkat az a realista feltételezés sem, amely szerint az államok koherens aktorok. A tömegdemokráciák korában – úgy tűnik – a

nagyobb hatalom ellensúlyozása és a hatalmi vákuum betöltése nem feltétlenül hat természeti törvényszerűségekként. Más a helyzet, ha egyetlen személy a döntéshozó, aki belpolitikai felelősséggel sem tartozik. Az ellensúlyozás ugyanis megfontolandó politikai rizikóval és költségekkel jár. Viták tárgyát képezi a különböző világnézetű belpolitikai elitak között. A politikai egyensúly tehát a politikai erőkre reagáló aktív emberi tettek eredményeként alakul ki, már csak azért is, mert létrehozás politikai aktus, ami a biztonság elérését szolgálja. Ez a globális biztonság pedig nem jön létre magától, valamely természeti erő folytán.

Következtetésképp elmondható, hogy ugyanaz az állam gyakran különbözőképp reagál hasonló rendszerszerű külső nyomásra és adódó lehetőségekre, és válaszai kevésbé a rendszerszerű jellegzetességek, mint inkább belső tényezők által motivált. A fenyegetésekre való elégtelen reakciókat a realista elméletek kevésbé veszik figyelembe, míg a túlreagált fenyegetettségnek komoly irodalma van. A demokratikus béke elméletével szemben tehát a ló másik oldalára esnek és automatizmusokkal operáló nemzetközi rendszert vázolnak fel.

A „BIRODALOMRÓL”

A harmadik lehetséges megközelítése a jelenségnek az a diskurzus, ami az Egyesült Államokat a birodalmak fogalomkörében próbálja elhelyezni. Dominic Lieven arra a következtetésre jutott, hogy a definíció szükségképpen változik minden egyes alkalommal, amikor új birodalommal gazdagodik a történelmi repertoár.⁹ A legátfogóbb definíciója szerint a birodalom nagyhatalom, amely óriási területek és sokszínű lakosság fölött gyakorol hatalmat, a kormányzottak formális beleegyezése nélkül. „Amikor a birodalomról szóló könyvemet írtam, végül úgy definiáltam a jelenséget, hogy magában foglalja a tengeri és a hagyományos, szárazföldi autokratikus birodalmakat is. Definícióm szerint tehát a birodalmaknak négy karakterjegyük van. Egyrészt nagy területek és népek fölött gyakorolt uralom, mely nem jár az érintettek explicit beleegyezésével. És mindenekelőtt olyan hatalmi központ, mely meghatározza korszakának államközi viszonyait”.¹⁰ Sokan a cikluselméletekből arra következtetnek, hogy ez a sikersorozat is a birodalom hanyatlásával fog végződni. Ezt azonban belső átalakulásnak kell megelőznie, egyértelműen negatívvá kell válnia ahhoz, hogy vele szemben új, koherens értékrendszer fogalmazódjon meg. Senki nem akar ugyan egy hanyatló birodalom korában élni, de ahogy az ilyenkor lenni szokott, a világ teljes jóindulata sem tarthatja meg a hátán azt, aki elkezdett belelépni a csapdákba, amikre saját történelme nem figyelmeztette. A hanyatló birodalmat ráadásul nem fogja azonnal egy új követni – interregnum valószínűbb. Dominic Lieven szerint ugyanez a birodalom még emelkedőben van. Liberális és konstruktivista érzelmű gondolkodók pedig egyenesen azt sugallják, hogy ennek a nemzetközi konstrukciónak sosem fog bealkonyulni, sikerült kivonnia magát a történelem logikája alól.

Lieven professzor figyelmeztet: a vesztfáliai rendszer azon attribútuma, hogy a szuverén államok bel- és külpolitikája között éles elkülönültség áll fenn a birodalmakra csak korlátozottan igaz. Az amerikai külpolitikai működést – különös tekintettel a tengerentúli szerepvállalásokra és azok költségvetési vonatkozásaira – korlátok közé szorítja a Kongresszusi képviselők megítélése és szavazata. Sokkal inkább, mint a hidegháború alatt.

Erre a birodalomra ugyanakkor az is jellemző, hogy az amerikaiak nem szeretik magukat a korábbi birodalmak analógiájára kezelni. Ez egyrészt persze a második világháború utáni anti-imperialista retorika maradványa, másrészt az erősen morálizáló belpolitikai diskurzus hatása.

INFORMÁLIS BIRODALOM

Niall Ferguson is amellet érvel, hogy az Egyesült Államok a brit (anglofón) gyarmatbirodalomban megismert globális mintázat természetes, bár esetlen örököse. A világnak jobban kell tartania attól, hogy ez a nyitottságra és befogadásra, integrálásra épülő birodalom kivonul a világból, (mint ahogy arra hajlik is) mint attól, hogy túl sokat kap belőle. Ferguson jól érzékelteti a republikánus eszmék és a globális uralom gyakorlása között fennálló feszültséget és példákat is mutat rá, hogyan élt ez a két dolog együtt az Egyesült Államok történetében. Az amerikai imperializmus nem gondolkodik hosszú távon.

Ő vezette be az informális birodalom fogalmát, mely szerint nem a direkt kontroll gyakorlásával, hanem közvetett ráhatással kell egy gyarmat érdekévé tenni az együttműködést. A Brit birodalom altruizmusa tulajdonképpen a regionális békékben rejlő gazdasági prosperitás lehetőségén nyugodott. A formális birodalom módszere főképp katonai, míg az informális birodalom NGO-kon, vállalatokon és néhol a helyi elitnek megnyerésén keresztül veti meg a lábát.

A történelem során a főbb gyarmatosítók más-más attitűddel viselték imperializmusuk következményeit. A briteknél erre a „*white man's burden*” volt a megfelelő kifejezés, a franciák *civilizatorikus missziót* láttak el, míg az amerikaiak kivételességükből magától értetődő küldetéstudattal (*manifest destiny*) láttak neki a feladatnak. Régi dilemmája az amerikai politikának mindazonáltal, hogy határain belülre szorítkozzon, vagy aktívan vegyen részt a tengeren túli események alakításában. A történelem ugyan bebizonyította, hogy igenis hatással van Amerikára, ami a túlparton történik, mégis erőteljes izolacionista reflexek kerülnek olykor előtérbe és nyernek komoly támogatást. Ennek a viselkedésnek is vannak hagyományai. Walter Lippmann is „*empire in denial*”-t emlegetett 1926-ban.¹¹ A háborúk után Roosevelt anti-imperializmusa bírt döntő jelentőséggel. („*The colonial system means war.*”)¹²

Ferguson az iraki újjáépítést Japán és Németország háború utáni helyzetével veti össze. A birodalmak elfoglalhatnak területeket, hogy adóztassák, vagy hogy természeti erőforrásaikat kiaknázzák, de nem vonulhatnak ki, miután megdöntötték a rezsimet. Ez egy bénító stratégia. Innen nézve nem az a baj, ha valaki bevonul egy országba, hanem ha félszívvvel teszi: korlátozza saját döntési szabadságát, mintha az

leigázott nép beleszólhatna, mi történik vele, aztán amikor rosszra fordulnak a dolgok, túl gyorsan akar kijönni. Az amerikaiaknak exit-stratégiájuk van. Ferguson hosszú távú elkötelezettséget szeretne látni az, ahogy a britek csinálták. Rövid megszállás alatt nem lehet megfelelő embereket találni a kormánykerék átadásához. A briteknek megvolt erre a feladatra az emberállomány: „*Men on the spot*” Civil gyarmati tisztviselőkre, közvetítőkre van szükség, akik életvitelszerűen a gyarmatokra telepednek, ott érdekeltségeket szereznek és államigazgatási, üzleti tapasztalataikkal hozzájárulnak a mindenki számára hasznos, stabil átalakulási folyamathoz. Az „Oxbridge”-iek, írek, skótok és a szegényebb területek lakói felülreprezentáltak voltak a brit gyarmatok működtetésében, mert valódi egzisztencia kiépítésének, a társadalmi mobilitásnak a lehetőségét hordozta a gyarmatokon eltöltött pár év. Motivációjuk a felsőbbrendűség volt és az evangélikus misszió, a kereskedelem és a kereszténység terjesztése, valamint civilizatorikus célok.

Többször felmerült már a kritika, hogy az amerikaiak csak akkor viselik kitartóan egy háború költségeit, ha az alapvetően nem költséges. A képviselők híven követik a közhangulatot, így fordulhat elő, hogy egy már megszavazott intervencióból is szívesen kifarolnak, ha további kiadásokat kellene megszavazni. Ez is csak a hegemon sebezhetőségét támasztja alá. Az amerikaiaknál kevés még a mozgósítható katonai állomány is. Ha mennek valahová, az sem tart egy évnél tovább. Ezen felül jellemzően feketék választják a hivatásos katonaságot. Az amerikaiak tipikusan „*Fly-by-night*” megszállók, ami jelzi: a szövetségesekre valóban szükségük van. Telepesek és adminisztratív erők, azaz imperialisták nélkül nincs birodalom. Ennek a birodalomnak ráadásul négyéves időhorizontja van, ez szorosan fogja az imperializmus-hoz szükséges költségeket és politikai tőkét.

REGIME CHANGES. NATION BUILDING

„*You give them the freedom to choose, they vote and they elect HoChi Mihn.*” – írta Graham Greene: A csendes amerikai¹³ című művében. A rossznak tartott kormányzatok megbuktatására irányuló intervenció nem új a történelemben, már Nagy-Britannia is alkalmazta. Bush a katonai erőkre a harc megvívásában számít, a békefenntartás, az utána következő nation-building már nem az ő feladatuk. Az az ENSZ-re hárul. A regim change tulajdonképpen egyfajta félszívű gyarmatosítás, ami után az amerikai csapatok kivonulnak és remélik a legjobbakat. És ha az új rezsimnek legitimitási gondjai támadnának, az Egyesült Államok már csak diplomáciai bátorítással élhet, esetleg gazdasági ösztönzőkkel, hogy megerősítse az új, szervesen hatalmi struktúrát.

A szomáliai beavatkozás a félszívű imperializmus jellegzetes példája. A váratlan kudarcokra szokásos amerikai reflex: növelni a csapatok létszámát és megnevezni a kivonulás közeli dátumát. A britek annyival értettek jobban az ilyen beavatkozásokhoz, hogy tudták: ha mennek valahová, ahhoz érdeküknek kell fűződnie és az időbe telik, valamint költségekkel jár. A hosszú távon is működő gyarmatosítás és bármilyen beavatkozó misszió nem állhat meg a politikai szisztéma bizonyos rituá-

lénak kieroőszakolásánál – mást is át kell adni, közigazgatási tapasztalatot, infrastruktúrát, piaci és kereskedelmi kultúrát, valamint egy nagy felvevő piacot. Erről szól az imperializmus civilizatorikus missziója, sokkal inkább, mint pusztán a ledózerolásáról a helyi szokásoknak – bármennyire kifogásolhatók is azok. Az amerikaiakban ugyanez a küldetéstudat kimerül saját kivételességük hangoztatásában és annak kinyilvánításában, hogy mindenki jobban járna, ha őket követné. Az ENSZ-nek is mindig valamely amerikai szándék teszi lehetővé a nemzetépítést. Ferguson szerint az ENSZ internacionalizmusnak álcázott imperializmust foganatosít az Egyesült Államokkal karöltve. Az ellenfél lehet a terrorizmus, a népirtás, vagy akármi.

Ha a nemzetépítést (*nation building*) kihagyjuk a gyarmatosításból és a rezsim megdöntése után hazamegyünk, az meghasonlott viselkedésnek számít, különösen ha olyan szervezetre akarjuk hagyni a további „békefenntartást”, amely nélkülünk köztudottan nem tud semmit tenni. De a kettőt nem lehet olyan sebészi pontossággal elválasztani egymástól, mint ahogyan azt ifjabb Bush remélte. Míg a nemzetállam csak történelmi újdonság, a birodalom és az imperializmus nem. A nemzetépítést mások az imperiális gyámság új formájának tartják.¹⁴ 1990 óta párhuzamosan létezik egymással demokratikus és kevésbé demokratikus nemzetállamok sora és egy amerikai birodalom. Az Egyesült Államoknak azonban nincs kedve a nemzetépítéshez, egy újfajta, „multilaterális” birodalom keretein belül.

Ferguson felteszi a kérdést, vajon a nemzeti függetlenség wilsoni eszméje univerzálisan alkalmazható modell-e a jelenlegi helyzetben. Arra a következtetésre jut, hogy néhány ország számára valamiféle imperiális kormányzás (a nemzeti szuverenitásuk teljes vagy részleges felfüggesztése) jobb, mint a teljes függetlenség. Nem csak néhány hónapig, hanem évekig, évtizedekig. Ez ahhoz is kell, hogy valaha sikeres, szuverén államok legyenek – különösen amennyiben a demokratikus működést ezen siker egyik kritériumának tartjuk. Ferguson szerint nem áll meg az a hipotézis, mely szerint a gyarmati lét egyenlő a kizsákmányolással, az önrendelkezés és a demokrácia kombinációja ezzel szemben valószínűsíti a bekövetkező gazdasági és társadalmi prosperitást. Az összefüggés nem tűnik szignifikánsnak. Se a gyarmatok nem képviselik az abszolút rosszat, sem a demokráciák nem lesznek önmaguktól sikeresek.

Amerika nem egy *vaj helyett ágyút* birodalom, hanem *vajat és ágyút* egyszerre termel. Növelnie kell a fogyasztást, hogy finanszírozni tudja a gazdasági növekedést, azon keresztül pedig a katonai kiadásait. Az összehasonlítás végett: A britek a GDP 9%-át fektették be gyarmataikon, de nem a megszállásba, hanem gazdasági infrastruktúrába. Az Egyesült Államok is hitelezőként kezdte, a csúcspont a Marshall-terv volt. Azóta azonban a „térítés” anyagi költségeit nem szívesen állja. Az Egyesült Államok a második világháború után GNP-je 1,8%-át költötte külföldi segélyezésre, ez az arány ma 0,2%, amiért Ferguson a Kongresszus belső vitáit okolja az imperializmus finanszírozásáért.¹⁵ Az Egyesült Államok sajátossága, hogy csak akkor tud sikeres lenni, ha imperiális karakterét tagadja és anti-imperialistaként léphet fel valakivel szemben.

Ferguson közismertté vált tálalásában 3 fajta deficitben szenved az Egyesült Államok. Az első gazdasági értelemben tapasztalható, ez az unalomig ismételtetett külkereskedelmi mérleghiány és eladósodottság. A második terület, ahol nem tud elég forrást mozgósítani, az a gyarmatosításhoz szükséges emberi erőforrás, a korlátozott létszámban rendelkezésre álló katonai és államigazgatási személyzet. Harmadrészt a világ történéseivel szemben fennálló időről-időre előtérbe kerülő izolacionista tendenciák okoznak gondot, ilyenkor a külpolitikai stáb diplomáciai érzéketlenségével nyűgözi le a nemzetközi szférát, a közvélemény pedig egyfajta köldökfigyelésbe sülyed. Ennek másik megközelítése, amikor az ún. Pearl Harbour-szindrómát emlegetik, vagyis hogy csak valami feleslegesen nagy trauma tudja kirángatni a politikusokat is mozgató közvéleményt a parokiális apátiából.

Joseph Nye¹⁶ meggyőződése, hogy az Egyesült Államok külpolitikai befolyása az unilateralizmus, a szűklátókörűség és a világ más tájai iránti közöny kombinációja folytán könnyedén elpazarolható. (Bár ez a közöny 9/11 után pár évig kevésbé jelentett problémát.) Az *izolacionizmus* ugyanis nem veszi figyelembe, hogy a bezárkózás ebben a korszakban már nem veheti elejét a terrortámadásoknak és az általános sebezhetőségnek. Ezzel szemben az *unilateralisták* egy olyan szemérmetlen – saját „befejezésüket” kivívó – politikát szorgalmaznak, ami Nye szemében a soft power biztos leépítésével jár, ráadásul másokat is ellenállásra ösztönöz.

A *tradicionalisták* azonban figyelmeztetnek minket az érték- és az érdekalapú külpolitika közti különbségtételre. Elsődleges (vital) prioritással a nemzeti biztonságot biztosító intézkedések rendelkeznek (survival), az emberi jogok, demokrácia erősítése illetve speciális gazdasági területek izmosítása csak utána következhet.¹⁷

A történelemnek ezen a pontján a szuverén nemzetállamok keretein *belül* működik a demokrácia, amennyiben tehát nagyobb mértékben hagyatkoznánk a globális döntéshozó szervekre, nemzetközi intézményekre, ez szükségszerűen demokrácia-deficithez vezetne. Ez a különben kíváncsi multilateralizmus kiterjesztésének is korlátokat jelent. Az unilateralizmus korlátaira ugyanakkor az világít rá jól, hogy a szuverenitásnak egy olyan koncepciójából indul ki, amely szerint az csak a helyi autoritás által lehet gyakorolható, pedig látható, hogy néhány globális kérdésben lehetetlen az unilaterális kontroll.

Nye is, akárcsak Ferguson abból indul ki, hogy Amerikának márpedig szerepet kell vállalni (*engagement*). A veszélyt az unilateralizmus, arrogancia és köldökfigyelő parokializmus keveredésében látja. Szerinte nem Kína, Japán vagy más, látható ellenfél várható, hanem Amerikát saját unilateralista, „*Go it alone*” reflexe fogja meggyengíteni. Nye szerint nem igaz, hogy mindenképpen szerveződik egy ellenkoalíció. Szerinte belenyúlik ez még a következő évszázadba, csak meg kell tanulni használni a helyzetet. Róma egy évezredig állt és Nagy Britanniát is leírták többször, még az ipari forradalom előtt. Sem a triumfalizmus, sem a lemondás (*declinism*) nem megfelelő hozzáállás. Nye szkeptikus, vajon jó dolog-e az erő multipoláris eloszlása, a balansz helyzet. Relatív módon az erőeloszlás a nagyhatalmak között különben is ritkán létezett a történelemben – függetlenül attól, hogyan számolják. A

balansz fenntartására való törekvés ráadásul gyakran vezet háborúhoz. Nye szerint ha a vezető szereplő hatalma főleg soft, kevésbé vált ki balanszírozást.

KONKLÚZIÓ

„*American power is a fact of life, but the art of diplomacy is to translate power into consensus*” – írta Henry Kissinger.¹⁸ A hidegháborút követő korszak amerikai külpolitikájára rányomja bélyegét, hogy új keretet kell találni a világról való gondolkodásnak. Az idősebb Bush elnök már szóba hozta ugyan az Új Világrendet, de adósak maradtak a definiálásával. Clinton alatt aztán előkerült az engagement és a demokráciák körének kiszélesítése (NATO), mint üdvözölt cél, de sosem próbálták ezt megtenni a különben aktivista külpolitika központi prioritásának.

Az új Bush-doktrína aztán az első ciklust (9/11-el kezdődően) valamiféle kevert külpolitikai célkitűzéssel próbálta végigcsinálni: a terrorizmus elleni harcnak, a demokrácia terjesztésének, preemptív háborúnak és unilateralizmusnak egyfajta inkohérens elegyét próbálták a gyakorlatba ültetni. Az ifjabb Bush második ciklusa már új külpolitikai irányvonalat is jelöl. Második beiktatási beszédében egy koherensebb, egyoldalúbb „doktrínát”, a demokrácia támogatását tűzte lobogójára.

A célkitűzés természetesen azon a gondolatmeneten alapszik, amit a demokratikus béke elméleténél már láthattunk, így annak csapdáival szemben sem védett. Ráadásul – bár a demokrácia terjesztése önmagában is költséges vállalkozás, így a Kongresszus támogatásának folyamatos megújításáról szól – amikor olyan államok kerülnek szóba, mint Szaúd Arábia, Oroszország vagy Kína, ezeket a belső politikai rendszerre vonatkozó (morális) igényeket magasabb, nemzetbiztonsági szempontoknak kellene felülmúlnia.

De a vezetőnek szüksége van követőkre. A *'go it alone'* stratégiája nem tud kielégítően megalapozni egyetlen külpolitikai prioritást sem. Az unilateralizmus is csak ennyi: a vezető saját belpolitikai törvényszerűségeit követve a saját feje után megy és meg sem próbál konszenzust kialakítani elképzelései fölött. A legtöbb, ha nem az összes elméleti irányzat óva int ettől. Még a tisztán realista geopolitikai gondolkodás sem ajánlja a gyakorlatban – ha másért nem, azért mert a kontroll nélkül maradt hegemon veszélyt jelent a többiekre nézve. A demokratikus és átlátható minden valószínűség szerint kisebbet ugyan, mint egy diktatórikus berendezkedésű – a lényeg azonban változatlan marad.

Az *izolacionizmus* alternatívája sem sokkal kecsegtetőbb – bár vannak amerikai hagyományai. A globalizáció következményei alól ugyanis egyetlen ország sem tud kibújni. A geopolitikai szférát nem irányítja valamiféle láthatatlan kéz, a multilateralizmus intézményei minden hibájuk ellenére jobbak, mintha nem lennének.

A *terrorizmus* elleni harc ugyancsak veszélyes külpolitikai prioritás. Ezt a fókuszba állító stratégia ugyanis – amellet, hogy képtelen megvédeni saját polgárait – szélmalomharc. Az ellenfél se nem egységes, se nem megfogható állami szereplő. A

hagyományos katonai erő akárhová nyúl, levegőt markol. Ebben a háborúban ráadásul győzelmet sem lehet soha deklarálni.

A *demokrácia terjesztése* szintén gyakran kísérti meg a szereplőket, mint elsődleges cél, ez azonban rendszerint olyan makacs nehézségeken akad fenn, mint a gyengébb szereplők feltétlen igénye a csorbítatlan szuverenitás látszatára, vagy az önrendelkezés és a (politikai) kultúra ennél is megragadhatatlanabb szférái. Bush azonban – úgy tetszik – erre tette fel második ciklusát. Jóllehet ez külpolitikai doktrínaként se nem kíváncsatos se nem praktikus. A legnagyobb feszültségek közül túl sokat nem old meg ugyanis a pusztá demokrácia. Ilyenek a terrorizmus, a szegénység, az etnikai viszályok.

Egy vezérő elvre, gondolkodási keretre azonban szükség van. Nem csupán mert ez vezeti a külpolitika-csinálók kezét, hanem mert ez igazítja el a külvilágot az amerikai érdekekkel és célokkal kapcsolatban. Szintén ez az, ami megkönnyíti a belpolitikai döntéseket és felkészíti a közvéleményt, mely hosszú távú prioritásokat rendre csak vonakodva hajlandó anyagilag támogatni.

Az Egyesült Államok nincs abban a helyzetben, hogy megakadályozza más nagyhatalmak hegemon törekvéseit, legyen szó katonai, kulturális vagy gazdasági területről. Ez azonban még nem alapozza meg a *'go it alone'* stratégia sutba dobását. Egy dolog ugyanis az ezzel járó nehézségek felismerése, és egy másik hogy a szereplő valóban a megváltozott realitásoknak megfelelően kezdjen cselekedni. A két állomás között be kell még látnia, hogy valóban nem képes a koalícióalkotás nélküli fellépésre, majd még az ellenérzéseit, valamint a közben kialakuló Amerika-ellenességen is túl kell tennie magát.

A második Bush-adminisztráció visszahőkölt kezdeti ambícióitól. A visszakozás két módon lehetséges: az egyik az izolacionizmus, amikor látva az unilaterális nemzetközi cselekvés buktatóit az amerikai külpolitika Washingtonban háttérbe szorul és a kormány lemond közel-keleti ambícióiról, vagy éppen a terrorizmus elleni harcról saját határain kívül. Ez az a lehetőség, amit Ferguson és mások az új Sötét Korszak megjelöléssel illetnek. Ekkor válik nyilvánvalóvá: annál, hogy a hegemon túl nagy étvágyal lásson hozzá a nemzetközi rendteremtésnek csak egy rosszabb van – ha elmegy tőle az étvágya.

A másik a multilateralizmus visszatérésének valamilyen formája. Ehhez azonban két nehézséggel kell megbirkóznia. Az első, hogy a hagyományos multilaterális intézmények működése megfeneklett egy patt-helyzetben, másokat létrehozni pedig beláthatatlan nehézségekkel járna. A másik kihívás, ami a multilateralizmus újjáéledését veszélyezteti az időközben elharapódzott Amerika-ellenes közhangulat, amiből már retorikailag is nehéz lenne kimanőverezni magukat a vezető hatalmaknak.

SZAKIRODALOM

ALBRIGHT, Madeleine: *Egy bevándorló külügyminiszter emlékiratai*. Budapest, 2004.

- BOOT, Max: The Case for American Empire – The most realistic response to terrorism is for America to embrace its imperial role. = *The Weekly Standard*. 2001/5.
- CLINTON, William Jefferson: *Életem 1-2*. Budapest, 2004.
- DAVENPORT, David: The New Diplomacy. = *Policy Review*. 2002/116.
- DUECK, Colin: New Perspectives on American Grand Strategy. = *International Security*. 2004/4.
- FERGUSON, Niall: *Colossus: The Rise and Fall of the American Empire*. New York, 2004.
- GOMBÁR Csaba (szerk.): *Képtelen háború*. Budapest, 2004.
- GOMBÁR Csaba (szerk.): *Nem élhetek birodalom nélkül*. Budapest, 2002.
- HARRIS, Lee: The Intellectual Origins of America – Bashing. = *Policy Review*. 2003. december 2.
- HOGUE, James F. Jr.: A Global Power. = *Shift in the Making Foreign Affairs*. 2004/7-8.
- IGNATIEFF, Michael: „Nation-Building Lite” = *New York Times Magazine*. 2002. július 28.
- IKENBERRY, G. John (szerk.): *America Unrivaled: The Future of the Balance of Power*. Ithaca, 2002.
- IKENBERRY, G. John [et al.]: The West: Precious, not Unique: Civilizations Make for a Poor Paradigm Just Like the Rest. = *Foreign Affairs*. 1997/3-4.
- IKENBERRY, G. John: Illusions of Empire: Defining the New American Order. = *Foreign Affairs*. 2004/3-4.
- KAPLAN, Robert D.: The Media and the Medievalism. = *Policy Review*. 2004/128.
- KENNAN, George F.: *The Sources of Soviet Conduct Foreign Affairs*. 1947. július
- KENNEDY, Paul Michael: *A huszonegyedik század küszöbén*. Budapest, 1997.
- KISSINGER, Henry: *Korszakváltás az amerikai külpolitikában?: a XXI. századi Amerika diplomáciai kérdései*. Budapest, 2002.
- KURTZ, Stanley: Democratic Imperialism: A Blueprint. = *Policy Review*. 2005. április 3.
- LAKE, David A.: Fair Fights? Evaluating Theories of Democracy and Victory. = *International Security*. 2003/1.
- MCFAUL, Michael: Democracy Promotion as a World Value. = *The Washington Quarterly*. 2004-2005/4.
- MEAD, Walter Russel: Global Democracy. = *Los Angeles Times*. 2005. január 30.
- NYE, Joseph S. Jr.: *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*. New York, 2002.
- POWELL, Colin L.: No Country Left Behind. = *Foreign Policy*. 2005/1-2.
- Rebuilding America's Defenses: Strategies, Forces and Resources for a New Century*. <http://www.newamericancentury.org/RebuildingAmericasDefenses.pdf>; U.S. Department of Defense News About the War on Terrorism <http://www.defendamerica.mil/>
- URQUHART, Brian: Extreme Makeover. = *The New York Review of Books*. 2005/3.
- WALT, Stephen M.: Never Say Never: Wishful Thinking on Democracy and War. = *Foreign Affairs*. 1999/1-2.
- WOODWARD, Bob: *Bush háborúja*. Budapest, 2003.

JEGYZETEK

- ¹ Christopher LAYNE: The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Rise. = *International Security*. 1993/4.; John J. MEARSHEIMER: Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War. = *International Security*. 1990/1.; és Kenneth N. WALTZ: The Emerging Structure of International Politics. = *International Security*. 1993/2.
- ² A fogalom, „imperial overstretching” Paul Kennedy, a híres történész azóta nem igazoló-dott elméletére utal. A szerző maga a 21. század kihívásairól írott újabb könyvében maga is visszakozik elméletétől és a jövő kevésbé politikai, főleg környezeti és információs ki-hívásairól értekezik. Paul KENNEDY: *A XXI. század küszöbén*. Budapest, 1997.
- ³ Thomas RISSE: U.S. Power in a Liberal Security Community. = G. John Ikenberry (szerk.): *America Unrivaled: The Future of the Balance of Power*. Ithaca, 2002. 260-283.
- ⁴ Kenneth N. WALTZ: Structural Realism after the Cold War. = G. John Ikenberry (szerk.): *America Unrivaled: The Future of the Balance of Power*. Ithaca, 2002.
- ⁵ Ide tartozik még: Kenneth N. WALTZ: Structural Realism after the Cold War. = G. John Ikenberry (szerk.): *America Unrivaled: The Future of the Balance of Power*. Ithaca, 2002. 29-67; a nézet képviselője még Stephen M. WALT: Never Say Never: Wishful Thinking on Democracy and War. = *Foreign Affairs*. 1999/1-2. és Stephen M. WALT: Keeping the World „Off-Balance”: Self-Restraint and U.S. Foreign Policy. = G. John Ikenberry (szerk.): *America Unrivaled: The Future of the Balance of Power*. Ithaca, 2002. 121-154.
- ⁶ Idézi: Kenneth WALTZ: The Balance of Power and NATO Expansion. (Ez vita a NATO-bővítésről) = *Conference Papers*. Berkeley, University of California, 1998. <http://www.-ciaonet.org/wps/wak02/>
- ⁷ Kenneth N. WALTZ: Structural Realism after the Cold War. = G. John Ikenberry (szerk.): *America Unrivaled: The Future of the Balance of Power*. Ithaca, 2002. 37.
- ⁸ Idézi: Kenneth N. WALTZ: Structural Realism after the Cold War. = *International Security*. 2000/1.
- ⁹ Dominic LIEVEN a London School of Economics professzora, az orosz kormányzat és a politikatudományok területén. Híres könyve, az *Empire, The Russian Empire and its Rivals* (London, Macmillan, 2000.).
- ¹⁰ Dominic LIEVEN: *Liechtenstein: Legacies of Empire*. ([http://www.lse.ac.uk/collections/-european Institute/articles/lieven1.pdf](http://www.lse.ac.uk/collections/-european%20Institute/articles/lieven1.pdf))
- ¹¹ Ferguson emlékeztet a híres publicista, Walter Lippmann szkepticizmusára az amerikai világpolitikai szereppel kapcsolatban: „We continue to think of ourselves as a kind of great, peaceful Switzerland, whereas we are in fact a great, expanding world power... Our imperialism is more or less unconscious.” – írja Lippmann 1926-ban. (idézi Ignatius) Nem utolsó sorban Lippmann már ekkoriban is hasonló gyanakvással tekintett a demokratizálásra. David IGNATIUS: Anxiety of Influence – Why Americans can't run the world as well as England. = *The Washington Post*. 2004. május 9.
- ¹² L. WOLFE: The Other War: FDR's Battle Against Churchill and the British Empire. = *The American Almanac*. 1995. augusztus 28. (http://members.tripod.com/~american_almanac/FDRlw95.htm)
- ¹³ A csendes amerikai (2003) rendezte: Phillip NOYCE – Graham GREENE azonos című regényének filmadaptációja.

- ¹⁴ Michael IGNATIEFF: Nation-Building Lite. = *The New York Times Magazine*. 2002. július 28.
- ¹⁵ Bureau of Economic Analysis: www.bea.doc.gov
- ¹⁶ Joseph S. NYE, Jr.: *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*. New York, 2002. Joseph Nye-t Robert Keohane-t a nemzetközi viszonyok ún. neoliberális elmélete atyjaként tartják számon.
- ¹⁷ Joseph S. NYE, Jr.: *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*. New York, 2002. 143.
- ¹⁸ *The Washington Post*. 2004. július 9.

